

Research Article

Identification of Dimensions and Indicators of Participation in Tourism Development in the Nomadic Territories (Case Study: Quchan County)

Hossein Delavari ¹, Ramezan Ali Naderi Mayvan ^{2*}, Mehdi Vatanparast ³

¹ Ph.D. Student, Department of Geography and Urban Planning, Shir.C., Islamic Azad University, Shirvan, Iran.

² Assistant Professor, Department of Geography and Urban Planning, Kosar University of Bojnourd, Bojnourd, Iran.

³ Assistant Professor, Department of Geography and Urban Planning, Shir.C., Islamic Azad University, Shirvan, Iran.

* Corresponding Author, dr.naderi@kub.ac.ir

Receive Date: 02 November 2025

Accept Date: 06 January 2026

ABSTRACT

Introduction: In recent tourism literature, significant attention has been given to the role of local communities in all dimensions of sustainable development. Community participation in tourism is considered a major challenge for achieving sustainable tourism. Accordingly, public participation is the cornerstone of sustainable tourism planning. Encouraging community involvement and identifying ways to strengthen participation are vital to the growth of the tourism industry.

Objectives: The purpose of this research is to identify the dimensions and indicators of community participation in tourism development within the nomadic territories of Quchan County.

Methodology: This research is applied–fundamental in purpose and descriptive–analytical in nature, employing a qualitative approach. Data were analyzed using Grounded Theory and the Delphi method, following the systematic approach of Strauss and Corbin. The statistical population included tourism experts and local and regional managers. Sampling continued until theoretical saturation through purposive, non-probability selection, resulting in 30 in-depth interviews lasting 60 to 90 minutes, which were recorded, transcribed, and analyzed.

Geographical Context: This research has been investigated in the territory of the nomads of Quchan County.

Results and Discussion: Results indicate that community participation in tourism development in Quchan’s nomadic areas has a multidimensional structure encompassing economic, socio-cultural, physical–environmental, planning–decision-making, and informational–promotional dimensions. Each dimension represents an active form of local engagement sustaining the tourism system. The findings highlight the community’s economic and cultural roles through ecotourism, handicrafts, and reviving traditional customs, alongside participatory planning and digital promotion that enhance ownership, trust, and destination promotion. Environmental participation, through ecological responsibility and nature protection, further reflects their commitment to sustainable practices.

Conclusion: Overall, the study reveals that sustainable and effective tourism development in Quchan’s nomadic territories depends on the coordinated and synergistic strengthening of these five dimensions. Genuine community participation elevates residents from mere executors to designers, decision-makers, and cultural ambassadors, driving development as a self-driven process rooted in local identity.

KEYWORDS: strategy, development, rural economy, diversification, village, Masal County.

شناسایی ابعاد و شاخص‌های مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان (مورد مطالعه: شهرستان قوچان)

حسین دلآوری^۱، رمضانعلی نادری‌مایوان^{۲*}، مهدی وطن‌پرست^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد شیروان، دانشگاه آزاد اسلامی، شیروان، ایران.

۲. استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه کوثر بجنورد، بجنورد، ایران.

۳. استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد شیروان، دانشگاه آزاد اسلامی، شیروان، ایران.

* نویسنده مسئول، Email: dr.naderi@kub.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۱ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۶ دی ۱۴۰۴

چکیده

مقدمه: امروزه در ادبیات گردشگری به نقش جامعه در کلیه ابعاد توسعه پایدار توجه بسیاری معطوف شده و مشارکت جامعه را در امور گردشگری، به عنوان یک چالش مهم در توسعه گردشگری پایدار برشمرده است. لذا مشارکت عمومی سنگ بنای برنامه‌ریزی گردشگری پایدار محسوب می‌شود. توسعه صنعت گردشگری به وسیله ایجاد انگیزه و بررسی راه‌های تقویت مشارکت مردم در این توسعه، برای این صنعت امری حیاتی است.

هدف پژوهش: هدف این تحقیق، شناسایی ابعاد و شاخص‌های مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان قوچان است.

روش‌شناسی تحقیق: پژوهش حاضر، از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و دارای ماهیت توصیفی-تحلیلی و از نظر روش، در گروه پژوهش‌های کیفی قرار دارد. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از روش گراند تئوری و دلفی استفاده شد. در این پژوهش از رویکرد سیستماتیک اشتروس و کوربین برای نظریه داده بنیاد استفاده شد. جامعه آماری پژوهش تمامی (کارشناسان و مدیران شهری و منطقه‌ای در حوزه گردشگری شهرستان قوچان) می‌باشد که نمونه‌گیری تا مرحله اشباع (کفایت) نظری پیش رفت؛ نمونه‌گیری از نوع غیراحتمالی به صورت نمونه‌گیری هدفمند بود. در مجموع ۳۰ مصاحبه عمیق صورت گرفت. مصاحبه‌ها (بین ۶۰ تا ۹۰ دقیقه) ضبط و یادداشت و بلافاصله پیاده شد.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: قلمرو جغرافیایی پژوهش حاضر شامل، قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان می‌باشد.

یافته‌ها و بحث: نتایج تحقیق نشان می‌دهد مشارکت جامعه محلی در توسعه گردشگری قلمرو کوچ‌نشینان قوچان ساختاری چندبعدی دارد که ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، کالبدی-محیطی، برنامه‌ریزی و اطلاعاتی-تبلیغاتی را دربر می‌گیرد. هر یک از این ابعاد نشان‌دهنده نوعی از تعامل فعال مردم در بویایی نظام گردشگری است. یافته‌ها بیانگر نقش‌آفرینی اقتصادی و فرهنگی مردم از طریق بوم‌گردی، عرضه صنایع دستی و احیای آیین‌های بومی‌اند. همچنین مشارکت آن‌ها در برنامه‌ریزی و تبلیغات دیجیتال موجب تقویت حس مالکیت، اعتماد اجتماعی و ترویج مقصد شده است. بعد محیطی نیز با اقدامات زیست‌محور مردم، جلوه‌ای از مسئولیت‌پذیری در برابر طبیعت را نمایان می‌سازد.

نتیجه‌گیری: به‌طور کلی، نتایج نشان می‌دهد توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان قوچان، زمانی پایداری و اثربخشی خود را حفظ خواهد کرد که پنج بعد یاد شده به شکلی هماهنگ و هم‌افزا تقویت شوند. مشارکت واقعی مردم در این فرآیند، از سطح عامل اجرایی فراتر رفته و آنان را به طراحان، تصمیم‌گیران و سفیران فرهنگی منطقه تبدیل می‌کند که توسعه را نه به‌عنوان امری تحمیلی، بلکه به‌مثابه مسیری خودجوش و برخاسته از هویت بومی‌شان پیش می‌برند.

کلیدواژه‌ها: مشارکت، توسعه گردشگری، قلمرو کوچ‌نشینان، شهرستان چابهار.

مقدمه

امروزه گردشگری به عنوان یک فعالیت پویای اقتصادی، نقش مهمی در توسعه اقتصاد جوامع انسانی ایفا می‌کند (شاگرمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷) و علاوه بر تأمین منافع اقتصادی، تاثیر قابل توجهی بر ابعاد فرهنگی-اجتماعی دارد (Amare et al, 2021: 1)، لذا بسیاری از برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه، صنعت گردشگری را به عنوان رکن اصلی توسعه پایدار یاد می‌کنند (بابایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۱۷؛ حقیقت و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۱؛ طهماسبی و رضائی مقدم، ۱۳۸۹: ۳)، گردشگری یک نیروی اصلی در مکان‌سازی است (Zhou, 2021: 1)، که می‌تواند با برنامه‌ریزی اصولی و مناسب و شناسایی فرصت‌ها و محدودیت‌های گردشگری، نقش موثری در توسعه محلی و در نتیجه توسعه ملی بر عهده داشته باشد (احمدی، ۱۳۹۷: ۱۱۷). از میان انواع مختلف گردشگری، گردشگری شهری عاملی بسیار مهم در توسعه شهرها محسوب می‌شود و همواره گردشگران جهت بازدید از جاذبه‌های مادی و غیرمادی شهرها قصد سفر می‌کنند. لذا توسعه گردشگری شهری و مدیریت خردمندانه آن، نیازمند برنامه‌ریزی می‌باشد (حیدری کوشکنو و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۷). ماهیت پایدار گردشگری شهری، مستلزم محیط‌های طبیعی، فرهنگی و انسانی است که باید جنبه‌های فرهنگی، ارزشی و عناصر سنتی جوامع محلی را مد نظر داشته باشد (بیرانوندزاده و شرفی، ۱۳۹۸: ۴۴۶). لذا مشارکت جوامع محلی به منظور تداوم و توسعه برنامه‌ریزی بنیادی برای توسعه و مدیریت صنعت گردشگری شهری امری ضروری است (Woodley, 1993: 137). به منظور توجه به مفهوم مشارکت جوامع محلی به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های صنعت گردشگری پایدار شهری، باید بدانیم صنعت گردشگری از جامعه به عنوان یک منبع استفاده می‌کند و آن را مانند یک محصول به فروش می‌رساند و در نهایت بر زندگی هری ک از افراد جامعه تأثیر می‌گذارد (Wisansing, 2010: 48). محوریت مشارکت جامعه در فعالیت‌های گردشگری به طور گسترده در سطح جهانی توسط متخصصان و ذینفعان به رسمیت شناخته شده است (Gutierrez, 2023: 1).

در حوزه مشارکت و توسعه گردشگری پژوهش‌های زیادی انجام شده است که در ذیل به تعدادی از آنها اشاره خواهد شد: گوتیرز (۲۰۲۳)، در پژوهشی با عنوان "بررسی مجدد پیوند مشارکت و توانمندسازی: کاربردها در گردشگری جامعه محور" نشان می‌دهد که جوامع برای مشارکت موثر در حوزه گردشگری مبتنی بر جامعه به سطحی از توانمندسازی نیاز دارند، که از طریق تعامل مستمر می‌توانند سطح مشارکت خود را همراه با سطح توانمندسازی خود افزایش دهند. کومی‌تاه و همکاران (۲۰۲۳)، در پژوهشی به بررسی مشارکت ساکنان در سازمان کارآفرینی اجتماعی مبتنی بر گردشگری در در چهار مکان (کازا، لنگزا، کومیک و دانخار) در ایالت هیماچال پرادش، هند، پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که ساکنان نقش مهمی در مراحل شکل‌گیری و توسعه شرکت‌های اجتماعی گردشگری ایفا می‌کنند، تا جایی که منافع گردشگری نقش میانجی دارد. نتایج کلی نشان می‌دهد که مشارکت ساکنان در مرحله توسعه شرکت‌های اجتماعی گردشگری مزایای بیشتری برای آنها داشته است. هوو و همکاران (۲۰۲۳)، در پژوهشی با عنوان "مشارکت ساکنان در گردشگری روستایی و اعتماد بین فردی به گردشگران: نقش واسطه‌ای ادراک ساکنان از اثرات گردشگری" بر اساس نظریه روابط بین فردی و نظریه تبادل اجتماعی، از یک طرح ترکیبی متوالی برای بررسی شکل‌گیری اعتماد بین فردی در گردشگران در حین مشارکت ساکنان در گردشگری روستایی ساکنان از دره جیوژای، چین استفاده کردند. ابعاد مشارکت ساکنان (تصمیم‌گیری، مشارکت اقتصادی و اجتماعی) از طریق تحلیل کیفی شناسایی شدند. نتایج معادلات ساختاری مبتنی بر PLS نشان داد که مشارکت اقتصادی و اجتماعی در شکل‌دهی اعتماد شناختی و عاطفی ساکنان به گردشگران به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از طریق ادراک ساکنان مؤثر است. اقبال و همکاران (۲۰۲۲)، در پژوهشی به بررسی مشارکت معنادار جامعه برای توسعه موثر گردشگری پایدار، پرداخته‌اند. این پژوهش سعی در بررسی جامع وضعیت موجود پژوهش در این حوزه مطالعاتی دارد. این مقاله بینشی دقیق از چشم‌انداز ادبی پژوهش مشارکت جامعه در گردشگری ارائه می‌دهد. در این پژوهش تجزیه و تحلیل از ۶۴۹ مقاله غربال شده از ۱۴۳۴ نشریه بازیابی شده از پایگاه داده اسکوپوس انجام شد. یافته‌ها محوریت مشارکت جامعه در دستیابی به هدف توسعه پایدار گردشگری را تایید می‌کند. این مقاله ضمن پرکردن شکاف پرداختن نشدن یک مطالعه جامع در مورد پژوهش مشارکت جامعه در گردشگری، درک ما را از چشم‌انداز ادبی و تحول موضوعی گفت‌وگوهای دانشگاهی طی

1 - Gutierrez

2 - Kummitha et al

3 - Huo et al

4 - Iqbal et al

نزدیک به چهار دهه بهبود می‌بخشد. پرابکاران و همکاران^۱ (۲۰۱۴)، در پژوهشی با عنوان "مشارکت جامعه در گردشگری روستایی: به سوی یک چارچوب مفهومی" ویژگی‌های روش‌شناختی نظریه و سنجش مشارکت جامعه و ارتباط آن با محیط گردشگری روستایی را بررسی می‌کند و ادبیات موجود برای ایجاد طبقه‌بندی رویه‌های روش‌شناختی برای اندازه‌گیری مشارکت جامعه از بافت گردشگری روستایی مورد بازبینی قرار می‌گیرد. موحدی و همکاران (۱۴۰۳)، در پژوهشی به شناسایی و اولویت‌بندی مناطق مستعد گردشگری عشایری در استان همدان، پرداخته‌اند. نتایج نشان داد "معیار دسترسی و کیفیت ایل‌راه‌ها"، معیار "شرایط مناسب جغرافیایی" و معیار "زیرساخت‌های گردشگری" به ترتیب بیشترین میزان تاثیر مثبت را بر ایجاد مراکز گردشگری عشایری منطقه دارا می‌باشند. همچنین نتایج نشان داد اولویت‌های شناسایی شده جهت ایجاد مراکز گردشگری عشایری در استان همدان اول شهرستان نهاوند (سراب گیان)، دوم شهرستان همدان (تاریک دره و گنجانمه) و سوم شهرستان بهار (فسیجان) می‌باشند. شمس‌الدینی و جمینی (۱۴۰۳)، در پژوهشی به شناسایی مهم‌ترین استراتژی توسعه گردشگری عشایری استان فارس، پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد در مجموع عوامل بیرونی مؤثر بر توسعه گردشگری عشایر بر عوامل درونی غلبه دارند. نتایج حاصل از شناسایی استراتژی بهینه در راستای توسعه گردشگری عشایر در استان فارس نشان داد استراتژی تهاجمی (SO) به عنوان مناسب‌ترین استراتژی شناسایی شده و برای توسعه گردشگری عشایر، باید تأکید اصلی بر روی نقاط قوت درونی و فرصت‌های بیرونی باشد. امرایی و همکاران (۱۴۰۲)، در پژوهشی به تحلیل خوشه‌ای کانون‌های جاذب گردشگری روستایی کوچ نشین بخش پای، سپید دشت لرستان، پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان داد که ساماندهی فضایی با درجه یک (توسعه فضایی با درجه زیاد) مربوط به دهستان‌های چم‌سنگر و تنگ‌هفت بود. ساماندهی فضایی با درجه ۲ (توسعه فضایی با درجه متوسط) مربوط به دهستان - های بیشه و گریت بود و ساماندهی فضایی با درجه ۳ (توسعه فضایی با درجه ضعیف) مربوط به دهستان کشور بود. دلآوری و نادری مایوان (۱۴۰۲)، در پژوهشی به شناسایی راهکارهای گردشگری پایدار در راستای توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ نشینان شهرستان قوچان، پرداخته‌اند. از نتایج روش گراند تئوری جهت شناسایی راهکارهای گردشگری پایدار در راستای توسعه اقتصادی روستاهای شهرستان قوچان، ۶ مقوله (برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب گردشگری، تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری، تقویت فرهنگ سنتی روستاهای گردشگری قوچان، بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی گردشگری، ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی، بازاریابی در امر گردشگری)؛ شناسایی شد که از بین راهکارهای مطرح شده با استفاده از مدل دیمتل، راهکارهای (برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب گردشگری، تشکیلات و شناسایی جاذبه‌ها و ملزومات توسعه گردشگری، بستر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و انسانی کارآفرینی گردشگری، ارتقاء آموزش و آگاهی مردم محلی، بازاریابی در امر گردشگری) در نیمه مثبت نمودار عوامل علی قرار گرفته‌اند که نشان از تاثیرگذاری بالای این راهکارها می‌باشد و راهکار (تقویت فرهنگ سنتی روستاهای گردشگری قوچان) در نیمه منفی نمودار عوامل معلول قرار گرفته‌اند که نشان از تاثیرپذیری بالای این راهکار می‌باشد. فلاحی و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی به شناسایی و اولویت‌بندی مهم‌ترین موانع فرهنگی گردشگری اجتماع‌محور در ایران، پرداخته‌اند. بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر از چالش‌های فرهنگی مربوط به گردشگری اجتماع‌محور، ناکارآمدی رسانه‌های جمعی و فقدان حس تعلق، بیشترین تاثیرگذاری و بی‌اعتمادی و تعاملات محدود، ابهام و بی‌علاقگی افراد به ترتیب بیشترین تعامل با دیگر چالش‌ها را داشته‌اند. بادکو و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی به بررسی تاثیر گردشگری اجتماع‌محور بر توسعه جوامع روستایی شهرستان پاوه از دیدگاه جامعه محلی، پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که گردشگری اجتماع‌محور ارتقاء شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی را در پی داشته و این شاخص‌ها موجب توسعه روستایی شده است. تحلیل رگرسیون در بین متغیرهای مورد پژوهش نشان داد که در بین این شاخص‌ها، شاخص‌های بعد اقتصادی بالاترین نقش را در توسعه جامعه محلی ایفا کرده‌اند و در رتبه بعدی شاخص‌های اجتماعی قرار دارند و شاخص‌های فرهنگی و زیست‌محیطی در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. همچنین نتایج آزمون کندال تایوبی نیز رابطه توسعه جامعه محلی را با گردشگری اجتماع‌محور مورد تایید قرار داد.

غفلت از جوامع محلی در فعالیت‌های صنعت گردشگری خلأیی اساسی در برنامه‌ریزی مشارکتی به منظور دستیابی به توسعه پایدار گردشگری شهری محسوب می‌شود. الگوی توسعه گردشگری جامعه محور می‌کوشد بخشی از این خلأ اساسی را پر کند (تولایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۵). گردشگری اجتماع‌محور، نوعی رویکرد در دستیابی به گردشگری پایدار، بر مولد بودن جامعه متمرکز است. مولد بودن در بستر جامعه در حوزه گردشگری اجتماع‌محور به مشارکت فعالانه نیاز دارد که این مشارکت به میزان

¹ - Prabhakaran et al

زیادی متأثر از جو فرهنگی جامعه است (فلاحی و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۵). گردشگری اجتماع‌محور در شکل اصلی خود موجب پیوند راهبردهای توسعه جامعه و پایداری فعالیت‌های گردشگری است. گردشگری اجتماع‌محور باید از طریق توسعه پایدار جامعه به استقلال جامعه کمک کند. بدین منظور باید بر فرهنگ محلی در توسعه جامعه تأکید و در سطح مردمی زمینه فرهنگی محلی در نظر گرفته شود و به‌منابۀ نقطه شروع پروژه‌های توسعه جامعه به کار رود (Kwangseh, 2014: 29). گردشگری اجتماع‌محور شکل پایداری از توسعه نسبت به گردشگری جمعی رایج است که به جوامع میزبان این امکان را می‌دهد تا از تسلط ثروتمندان و نخبگان در سطح ملی رها و خود مولد و فعال شوند. مولد بودن اعضای جامعه در حوزه گردشگری اجتماع‌محور به مشارکت فعالانه نیاز دارد که این مشارکت به میزان زیادی از جو فرهنگی جامعه تأثیر می‌پذیرد (Giampiccoli & Hayward Kalis, 2012: 176). رویکرد گردشگری اجتماع‌محور منافع زیادی را برای ساکنان و مقصد ایجاد می‌کند و استانداردهای بالاتری را برای زندگی ساکنان آن مقصد فراهم می‌آورد که به ارتقای تصویر مقصد می‌انجامد (Anstrand, 2006: 20). اگرچه اهمیت مشارکت عمومی در برنامه‌ریزی گردشگری پایدار در دموکراسی‌های غربی به خوبی تثبیت و آزمایش شده است، اما روند توسعه آن در کشورهای جهان سوم، در حال توسعه است (Lin and Simmons, 2017: 315).

چارچوب نظری این پژوهش بر این اصل استوار است که توسعه پایدار گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان قوچان تنها از طریق مشارکت فعال، چندبعدی و ساختاریافته جامعه محلی محقق می‌شود. این مشارکت که ریشه در نظریه‌های گردشگری جامعه‌محور، توسعه پایدار و تبادل اجتماعی دارد، در پنج بعد کلیدی اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری، اطلاعاتی-تبلیغاتی و کالبدی-محیطی تجلی می‌یابد. در این الگو، جامعه محلی نه تنها به عنوان ذی‌نفع، بلکه به عنوان بازیگر اصلی، تصمیم‌گیرنده و مجری در تمام مراحل توسعه گردشگری ایفای نقش می‌کند. مشارکت اقتصادی از طریق ایجاد کسب‌وکارهای بوم‌محور، مشارکت اجتماعی-فرهنگی از طریق حفظ و انتقال میراث ناملموس، مشارکت در برنامه‌ریزی از طریق نهادینه‌سازی حضور در ساختارهای تصمیم‌گیری، مشارکت اطلاعاتی از طریق سفیرگری دیجیتال، و مشارکت کالبدی-محیطی از طریق حفاظت فعال از طبیعت تحقق می‌یابد. این ابعاد در تعاملی پویا، شبکه‌ای جامع از مشارکت را شکل می‌دهند که توسعه گردشگری را به توسعه جامعه محلی گره زده و پایداری آن را تضمین می‌کند.

در کشور ایران، بالاخص در شهرستان قوچان در استان خراسان رضوی می‌باشد. این شهرستان دارای انواع مختلف جاذبه‌های گردشگری همچون اکوتوریسم، تاریخی و فرهنگی و... می‌باشد. علاوه بر این قرارگیری میان شهرهای مهم مشهد، نیشابور، سبزوار، جعفرآباد، پایتخت ترکمنستان، بر اهمیت گردشگری این منطقه افزوده است، ولی با وجود این پتانسیل‌ها در حوزه گردشگری به گفته اکثر مدیران و برنامه‌ریزان، قوچان در زمینه گردشگری با مشکلات و معضلات زیادی مانند (نبود بودجه‌های عمرانی در خصوص توسعه زیرساخت‌های گردشگری (هتل‌ها، اقامت‌گاه‌های بوم گردی و...، نبود نقشه راه و سند توسعه گردشگری و میراث فرهنگی در سطح شهرستان قوچان، نبود نگرش علمی به گردشگری، حضور دستگاه‌های موازی در تشکیلات گردشگری، بهره‌برداری نامناسب از جاذبه‌های طبیعی و تاریخی و آسیب دیدن آنها، عدم جذب سرمایه‌گذار، عدم توجه به ظرفیت‌های بومی در راستای توسعه گردشگری مانند صنایع دستی و گردشگری عشایری)، کم بودن رویدادهای فرهنگی از جمله تئاترها، فستیوال‌ها و جشنواره‌ها برای معرفی پتانسیل‌های گردشگری و... روبرو است. لذا برای توسعه گردشگری و دستیابی به گردشگری پایدار، باید مشارکت جوامع محلی، مشاوره با افراد ذی نفوذ و عامه مردم، آموزش‌های گردشگری در حوزه گردشگری مورد توجه قرار گیرد. در این راستا مدیران و برنامه‌ریزان در جهت تقویت اقتصاد منطقه‌ای و گسترش خدمات اجتماعی و رونق گردشگری، باید از ظرفیت‌ها و مشارکت مردمی با توجه به ساختار و پیشینه منطقه، استفاده مفید نماید. لذا مسئله اساسی در این پژوهش شناسایی ابعاد و شاخص‌های مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان، می‌باشد.

روش شناسی

پژوهش حاضر، از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و دارای ماهیت توصیفی-تحلیلی و از نظر روش، در گروه پژوهش‌های کیفی قرار دارد. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از روش گراند تئوری و دلفی استفاده شد. در این پژوهش از رویکرد سیستماتیک اشتروس و کوربین برای نظریه داده بنیاد استفاده شد. از آنجا که نظریه زمینه‌یابی، مبتنی بر روشی کاملاً استقرایی بود؛ لذا پژوهشگر بجای آزمودن نظریه‌های موجود، خود به تدوین یک نظریه می‌پردازد. بنابراین، متغیرهای مورد بررسی بر اساس چارچوب نظری و بر اساس مقوله‌ها شناسایی و اکتشاف شد. روش گردآوری اطلاعات به دو صورت مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و

تحقیقات میدانی (مصاحبه)، بود. لذا از مصاحبه عمیق بدون ساختار مبتنی بر مطالعه اکتشافی بهره گرفته شد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از روش گراند تئوری استفاده شد. تحلیل داده‌ها در این روش، با استفاده از سیستم کدگذاری باز (شناسایی مقوله‌ها)، کدگذاری محوری (پروردن مقوله‌ها) و کدگذاری انتخابی یا گزینشی (انتخاب نهایی مقوله‌ها) انجام شد. در نهایت جهت بررسی میزان موافقت مصاحبه‌شوندگان نسبت به هر یک از ابعاد شناسایی شده از روش دلفی استفاده شد. جامعه آماری پژوهش تمامی (کارشناسان و مدیران شهری و منطقه‌ای در حوزه گردشگری شهرستان قوچان) می‌باشد که نمونه‌گیری تا مرحله اشباع (کفایت) نظری پیش رفت؛ نمونه‌گیری از نوع غیراحتمالی به صورت نمونه‌گیری هدفمند بود. در مجموع ۳۰ مصاحبه عمیق صورت گرفت. مصاحبه‌ها (بین ۶۰ تا ۹۰ دقیقه) ضبط و یادداشت و بلافاصله پیاده شد.

قلمرو و جغرافیایی پژوهش

محدوده مورد مطالعه شهرستان قوچان، با مساحتی معادل ۳۸۴۸۲۶ کیلومتر می‌باشد. شهرستان قوچان از شهرستان‌های شمالی استان خراسان رضوی است. مرکز این شهرستان شهر قوچان است. قوچان یکی از شهرهای مرتفع شمال شرقی خراسان است. طول شرقی این شهر ۵۸ درجه و ۳۰ دقیقه، عرض شمالی آن ۳۷ درجه و ۷ دقیقه است. این شهر را ارتفاعات اصلی البرز که تا هزار مسجد امتداد یافته و با رشته کوه دیگری تا شمال تبادکان ادامه دارد، محصور کرده است. طبق سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت این شهرستان ۱۷۴۴۹۵ نفر برآورد شده است که بیش از ۷۰ درصد این جمعیت در بخش مرکزی سکونت دارند. پیش بینی می‌شود شهرستان قوچان بیشترین رشد را در بین شهرهای استان خراسان رضوی داشته باشد. درحال حاضر این شهرستان شامل چهار بخش، هفت دهستان و دو شهر است. اقتصاد منطقه با فعالیت‌های نظیر دامداری، کشاورزی و خدمات مشخص می‌گردد و بستر خوبی برای گردشگری طبیعی و صنعت می‌تواند داشته باشد این شهرستان از معبر گمرک باجگیران به کشورهای آسیای میانه متصل می‌شود. شهرستان قوچان به‌عنوان یکی از شهرستان‌های مهم اسکان و فعالیت عشایر در تیره‌ها و قبایل مختلف محسوب می‌شود و عشایر زیادی در این شهرستان فعال هستند. عشایر شهرستان قوچان با تولید سالانه بیش از هزار تن انواع محصولات دامی و صنایع دستی سهم به‌سزایی در شکوفایی اقتصاد این شهرستان ایفا می‌کنند. در این شهرستان تعداد ۵۹۶۰ نفر از جمعیت قوچان را جمعیت عشایری به خود اختصاص داده است.

شکل ۱. نقشه محدوده مورد مطالعه، منبع: نگارنده‌گان، ۱۴۰۴

یافته‌ها و بحث

شناسایی ابعاد و شاخص‌های مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان به منظور بررسی و شناسایی ابعاد و شاخص‌های مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان؛ در مجموع ۳۰ مصاحبه عمیق صورت گرفت.

مطابق مصاحبه‌های بدست آمده از جدول (۱)، ۲۸ مفهوم و ۱۱ واحد معنایی (سرمایه‌گذاری و مالکیت، اشتغال‌زایی، توسعه زنجیره ارزش محلی، حفظ و عرضه فرهنگ، مهمان‌نوازی، حفظ میراث ناملموس، حفظ پاکیزگی و محیط زیست، مشارکت نهادی، مشارکت در نظرسنجی و ایده‌پردازی، سفیرگری دیجیتال و راهنمایی داوطلبانه)، شناسایی شد.

جدول ۱. ابعاد و شاخص‌های مشارکت شهروندان در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان

واحد معنایی	مفاهیم	مصاحبه شوندهگان
سرمایه‌گذاری و مالکیت	تعداد اقامتگاه‌های بوم‌گردی با مالکیت محلی تعداد رستوران‌ها و کافه‌های خانوادگی با غذاهای محلی (مانند کبک قوچانی، کشک محلی) تعداد فروشگاه‌های صنایع دستی اصیل (فرش، گلیم) که توسط خانواده‌های محلی اداره می‌شود	A1, A3, A7, A8
اشتغال‌زایی	درصد شاغلین بخش گردشگری از کل جمعیت فعال تعداد راهنمایان گردشگری محلی دارای مجوز اشتغال زنان در تولید و فروش صنایع دستی و محصولات لبنی محلی	A11, A12, A15, A19
توسعه زنجیره ارزش محلی	درصد مواد اولیه مورد استفاده در رستوران‌ها که از تولیدکنندگان محلی (دامداران، کشاورزان) تهیه می‌شود وجود بازارچه‌های محلی فصلی برای فروش مستقیم محصولات به گردشگران	A15, A18, A19, A22, A25, A29
حفظ و عرضه فرهنگ	تعداد خانوارهایی که در مراسمات محلی (مانند عروسی‌های سنتی) به گردشگران امکان مشاهده و مشارکت می‌دهند برگزاری کارگاه‌های آموزشی موسیقی کرمانجی یا فرش‌بافی برای گردشگران توسط استادکاران محلی	A14, A15, A19, A22, A24, A25
مهمان‌نوازی	میزان استفاده از پوشش محلی در میان جوانان در مناسبت‌ها نتایج نظرسنجی رضایت گردشگران از برخورد مردم محلی تعداد موارد گزارش شده از کمک‌های داوطلبانه به گردشگران در مواقع ضروری	A1, A2, A4, A6, A9
حفظ میراث ناملموس	تعداد گروه‌های موسیقی محلی فعال تعداد راویان و داستان‌سراهای محلی که داستان‌ها و افسانه‌های منطقه را برای گردشگران بازگو می‌کنند	A17, A19, A23
حفظ پاکیزگی و محیط زیست	تعداد برنامه‌های پاکسازی داوطلبانه طبیعت (مثلاً در منطقه دربند) با مشارکت مردم تفکیک زباله در مبدأ کاهش استفاده از ظروف یکبارمصرف در مراسم و جشنواره‌ها	A22, A24, A29, A30
مشارکت نهادی	داشتن حداقل یک نماینده از جامعه محلی یا اصناف گردشگری در شورای گردشگری شهرستان فعال بودن NGOهای گردشگری محلی و تعداد اعضای آن‌ها برگزاری جلسات منظم میان سران عشایر و فعالان بخش خصوصی گردشگری	A11, A12, A15, A19
مشارکت در نظرسنجی و ایده‌پردازی	تعداد پیشنهادات دریافتی از مردم برای بهبود گردشگری برگزاری کارگاه‌های مشارکتی	A16, A19, A18, A22, A30
سفیرگری دیجیتال	تعداد صفحات فعال اینستاگرامی متعلق به مردم محلی که به معرفی جاذبه‌های قوچان تولید و اشتراک‌گذاری محتوای ویدیویی (Reels) از مراسمات، مناظر و غذاهای محلی. فعالیت در گروه‌ها و فروم‌های گردشگری برای معرفی گردشگری.	A3, A5, A7, A9, A10
راهنمایی داوطلبانه	وجود گروه‌های داوطلب نصب تابلوهای راهنما و اطلاع‌رسانی در مسیرهای منتهی به جاذبه‌ها	A11, A23, A25, A29

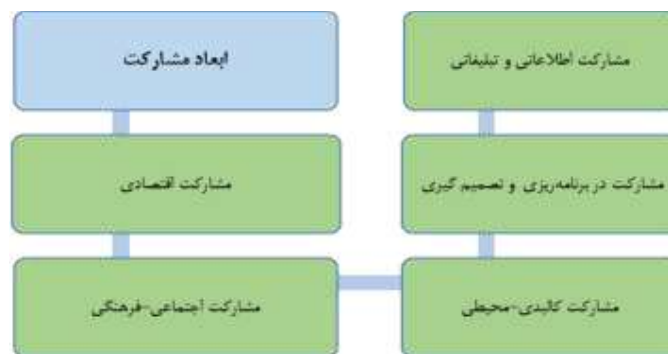
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

پس از شناسایی مفاهیم و واحدهای معنایی مطرح شده، در جدول (۲)، ۵ مقوله (مشارکت اقتصادی، مشارکت اجتماعی-فرهنگی، مشارکت کالبدی - محیطی، مشارکت در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری و مشارکت اطلاعاتی و تبلیغاتی) از دل واحدهای معنایی استخراج شد.

جدول ۲. مقولات استخراج شده از واحدهای معنایی

مقوله	واحد معنایی
مشارکت اقتصادی	سرمایه‌گذاری و مالکیت اشتغال‌زایی
مشارکت اجتماعی-فرهنگی	توسعه زنجیره ارزش محلی حفظ و عرضه فرهنگ مهمان‌نوازی حفظ میراث ناملموس
مشارکت کالبدی-محیطی	حفظ پاکیزگی و محیط زیست
مشارکت در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری	مشارکت نهادی مشارکت در نظرسنجی و ایده‌پردازی
مشارکت اطلاعاتی و تبلیغاتی	سفیرگری دیجیتال راهنمایی داوطلبانه

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

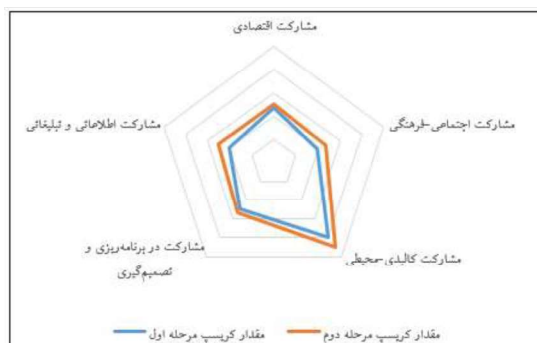
شکل ۲. ابعاد مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

در ادامه، به منظور میزان موافقت مصاحبه‌شوندگان نسبت به هر یک از ابعاد شناسایی شده از روش دلفی استفاده شد. از این رو، هر یک از ابعاد در قالب پرسشنامه منعکس و در میان افراد توزیع شد. نظرسنجی صورت گرفته در دو مرحله صورت گرفت و اختلاف بین دو مرحله نیز مورد بررسی قرار گرفته شد. جدول (۳).

جدول ۳. میانگین دیدگاه‌های خبرگان حاصل از نظرسنجی مرحله اول و دوم در ابعاد مستخرج شده

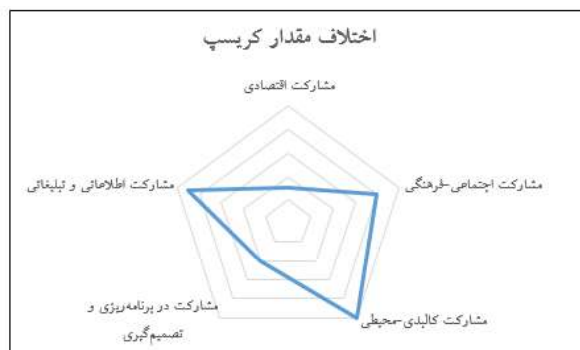
ابعاد مشارکت شهروندان	مقدار کریسپ مرحله اول	مقدار کریسپ مرحله دوم	اختلاف مقدار کریسپ
مشارکت اقتصادی	۰/۵۶۷	۰/۵۷۰	۰/۰۰۳
مشارکت اجتماعی-فرهنگی	۰/۵۵۹	۰/۵۶۷	۰/۰۰۸
مشارکت کالبدی-محیطی	۰/۶۰۰	۰/۶۱۰	۰/۰۱۰
مشارکت در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری	۰/۵۷۰	۰/۵۷۴	۰/۰۰۴
مشارکت اطلاعاتی و تبلیغاتی	۰/۵۶۱	۰/۵۷۰	۰/۰۰۹

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

شکل ۳. نظرات متخصصان در رابطه با ابعاد در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان، منبع: یافته‌های تحقیق،

۱۴۰۴

شکل ۴. درصد اختلاف نظرات متخصصان در رابطه با ابعاد مشارکت در توسعه گردشگری، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴

مطابق نتایج روش دلفی در جدول (۲) و شکل (۳)، متخصصان در رابطه با ابعاد مطرح شده در مرحله دوم نسبت به مرحله اول موافقت بیشتری داشتند، و همچنین مطابق شکل (۴)، بیشترین میزان اختلاف در بین مرحله اول و دوم با مقدار اختلاف ۰/۰۱۰ در بعد (مشارکت کالبدی-محیطی) است. در ادامه نیز به شرح هر یک از ابعاد مورد مطالعه بر اساس میزان موافقت متخصصان نسبت به آن‌ها پرداخته شد:

مشارکت اقتصادی

مقوله مشارکت اقتصادی با مقدار ۰/۰۰۳، کمترین میزان اختلاف را از دیدگاه متخصصان شامل شده است. در این بین، مصاحبه‌شوندگان مطرح نمودند:

"... مشارکت اقتصادی ساکنان، سنگ بنای توسعه پایدار گردشگری در هر منطقه‌ای محسوب می‌شود که خود در سه شاخص اصلی سرمایه‌گذاری و مالکیت، اشتغال‌زایی و توسعه زنجیره ارزش محلی تجلی می‌یابد. این مشارکت به معنای درگیر شدن مستقیم مردم در ایجاد و بهره‌برداری از فرصت‌های اقتصادی است که صنعت گردشگری ایجاد می‌کند، به طوری که منافع آن مستقیماً به جیب جامعه محلی بازگردد..."

"... در شهرستان قوچان، این شاخص‌ها می‌توانند نمودی بسیار ملموس و تاثیرگذار داشته باشند. در بحث سرمایه‌گذاری و مالکیت، ساکنان قوچان می‌توانند با راه‌اندازی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در بافت تاریخی یا مناطق بیابانی رستوران‌هایی با تمرکز بر غذاهای اصیل کرمانجی مانند "کبک قوچانی" و "کشک محلی"، و همچنین فروشگاه‌های صنایع دستی برای عرضه مستقیم فرش و گلیم معروف قوچان به گردشگران، نه تنها درآمدزایی کنند، بلکه هویت فرهنگی شهر را نیز مدیریت و عرضه نمایند. در شاخص اشتغال‌زایی، این کسب‌وکارهای محلی می‌توانند برای جوانان بومی به عنوان راهنما، آشپز، نیروی خدماتی و هنرمند در کارگاه‌های صنایع دستی، ایجاد شغل کنند و از مهاجرت آنان جلوگیری به عمل آورند. مهم‌تر از همه، شاخص توسعه زنجیره ارزش محلی است که حلقه اتصال اقتصاد گردشگری به سایر بخش‌های سنتی قوچان است. برای مثال، رستوران‌های محلی می‌توانند مواد اولیه خود مانند گوشت، ماست، کشک و سبزیجات را مستقیماً از دامداران و کشاورزان محلی خریداری کنند. این امر باعث

رونق بخش کشاورزی سنتی، تزریق پول به اقتصاد روستاها و در نهایت، ارائه تجربه‌ای کاملاً "اصیل" و "محلی" به گردشگر می‌شود...

به طور خلاصه، تحقق این سه شاخص در قوچان، گردشگری را از یک فعالیت حاشیه‌ای به یک "اقتصاد مردم‌محور" تبدیل می‌کند که در آن ثروت در جامعه محلی توزیع می‌شود، انگیزه برای حفظ میراث فرهنگی و طبیعی افزایش می‌یابد و در نهایت، توسعه منطقه‌ای به دست خود مردم و برای مردم شکل می‌گیرد.

مشارکت در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری

دومین بعد مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان، مشارکت در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری است. از این رو، متخصصان اذعان نمودند:

"... مشارکت در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری، اساسی‌ترین بعد توسعه پایدار گردشگری در قوچان محسوب می‌شود. این بعد تضمین می‌کند که توسعه گردشگری به جای آن که طرحی تحمیلی و بیرونی باشد، برآمده از خواست و نیاز واقعی جامعه محلی باشد. در این حوزه، دو شاخص کلیدی "مشارکت نهادی" و "مشارکت در نظرسنجی و ایده‌پردازی" از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند..."

"... مشارکت نهادی به معنای حضور رسمی و مؤثر نمایندگان جامعه محلی در نهادهای تصمیم‌گیرنده است. در قوچان، این امر می‌تواند با در نظر گرفتن کرسی‌های ثابت برای اتحادیه‌های مرتبط با گردشگری مانند شورای گردشگری شهرستان محقق شود. رسمیت بخشیدن به نقش سمن‌های محلی فعال در حوزه میراث فرهنگی و گردشگری به عنوان نهادهای مشاور، مکمل این چارچوب نهادی خواهد بود..."

"... در کنار مشارکت نهادی، مکانیزم‌های نظام‌مند برای جمع‌آوری نظرات و ایده‌ها از ضروریات است. راه‌اندازی سامانه یکپارچه پیشنهادات در حوزه گردشگری توسط سازمان‌ها مرتبط مانند اداره میراث فرهنگی، بستری دائمی برای ثبت نظرات مردم فراهم می‌آورد. برگزاری دوره‌ای کارگاه‌های مشارکتی با حضور ذی‌نفعان مختلف، می‌تواند به خلق ایده‌های نوآورانه برای طراحی مسیر-های پایدار گردشگری یا رویدادهای فرهنگی بی‌انجامد. استفاده از ظرفیت فضای مجازی و گروه‌های محلی برای انجام نظرسنجی‌های سریع نیز روشی کارآمد برای سنجش افکار عمومی در مورد طرح‌های پیشنهادی است..."

تحقق این دو شاخص در قوچان، توسعه گردشگری را به حرکتی خودجوش و درون‌زا تبدیل خواهد کرد. هنگامی که ساکنان در فرآیند تصمیم‌گیری سهم داشتند، احساس مسئولیت بیشتری نسبت به اجرای موفق طرح‌ها خواهند داشت و با تعلق خاطر بیشتری از برنامه‌ها حمایت می‌کنند. این روند نه تنها به ارتقای کیفیت طرح‌های توسعه منجر می‌شود، بلکه گامی اساسی در جهت تحقق حکمرانی خوب و توسعه متوازن و همه‌جانبه شهرستان قوچان محسوب می‌شود.

مشارکت اجتماعی-فرهنگی

مشارکت اجتماعی فرهنگی، سومین بعد مطرح شده از سوی متخصصان در راستای مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان محسوب شدند. از این رو، مصاحبه‌شوندگان مطرح کردند:

"... مشارکت اجتماعی-فرهنگی، قلب تپنده و جذابیت اصلی تجربه گردشگری در قوچان به شمار می‌آید. این بعد، فراتر از اقتصاد، به نقش مردم به عنوان حاملان و نمایندگان زنده فرهنگ اصیل کرمانجی می‌پردازد و در سه شاخص «حفظ و عرضه فرهنگ»، «مهمان‌نوازی» و «حفظ میراث ناملموس» متجلی می‌شود. در قوچان، این مشارکت به معنای فعال شدن مردم در نمایش داوطلبانه و اصیل گنجینه‌های فرهنگی خود است..."

"... در شاخص «حفظ و عرضه فرهنگ»، ساکنان قوچانی می‌توانند با برگزاری کارگاه‌های آموزشی عمومی برای گردشگران در زمینه موسیقی اصیل، رقص‌های محلی یا هنرهای دستی مانند فرش‌بافی، فرهنگ خود را نه به عنوان یک کالای موزه‌ای، بلکه به عنوان پدیده‌ای زنده و پویا معرفی کنند. این شاخص با «مهمان‌نوازی» که یک ارزش ریشه‌دار در فرهنگ کردی است، تکمیل می‌شود. مهمان‌نوازی در قوچان تنها به برخورد محترمانه محدود نمی‌شود، بلکه می‌تواند به صورت دعوت از گردشگران برای مشارکت در ضیافت‌های محلی، چای خوردن در خانه‌های سنتی و ایجاد یک ارتباط عاطفی عمیق و به یاد ماندنی باشد. در نهایت، شاخص «حفظ میراث ناملموس» بر عهده گرفتن نقش فعال نسل جوان قوچان را می‌طلبد. اقداماتی مانند ثبت دیجیتال داستان‌ها و اشعار کهن محلی، یادگیری سازهای سنتی مانند "دوزله" و تشکیل گروه‌های موسیقی جوانان، تضمین می‌کند که این میراث گران‌بها نه تنها برای گردشگران به نمایش در می‌آید، بلکه برای نسل‌های آینده قوچان نیز زنده و پابرجا می‌ماند..."

در مجموع، تحقق این بعد از مشارکت است که قوچان را از یک مقصد "دیدن کردنی" به یک مقصد "تجربه کردنی" تبدیل می‌کند. وقتی گردشگران بتوانند طعم اصیل غذاهای محلی را در یک خانه سنتی بچشند، صدای موسیقی کرمانجی را از زبان مردم محلی بشنوند و گرمای مهمان‌نوازی آنان را از نزدیک لمس کنند، در حافظه آنان خاطره‌ای جاودانه ثبت می‌شود که بزرگ‌ترین عامل جذب بازدیدکنندگان مجدد و معرفی قوچان به جهان خواهد بود..."

مشارکت اطلاعاتی-تبلیغاتی

"...مشارکت اطلاعاتی و تبلیغاتی، ساکنان قوچانی را از نقش سنتی «مخاطب» به «مروجان فعال» و «سفیران» گردشگری شهرشان ارتقاء می‌دهد. این بعد در عصر دیجیتال، نقشی حیاتی در معرفی جذابیت‌های قوچان به مخاطبان داخلی و بین‌المللی ایفا می‌کند و بر دو شاخص اصلی «سفیرگری دیجیتال» و «راهنمایی داوطلبانه» استوار است..."

"...در شاخص «سفیرگری دیجیتال»، هر قوچانی که در فضای مجازی فعال است، می‌تواند به یک رسانه قدرتمند برای معرفی منطقه تبدیل شود. این امر می‌تواند از طریق مدیریت صفحات اختصاصی برای معرفی جاذبه‌های قوچان، تولید و به اشتراک‌گذاری محتوای جذاب ویدیویی و عکاسی حرفه‌ای از مناظر بکر طبیعی، مراسمات پرشور محلی و غذاهای رنگین سنتی محقق شود. وقتی یک جوان قوچانی یک کلیپ کوتاه از یک مراسم عروسی سنتی یا پخت نان محلی را در شبکه‌های اجتماعی خود منتشر می‌کند، اثری به مراتب ملموس‌تر و قابل اعتمادتر از یک تبلیغات رسمی از خود به جای می‌گذارد. این امر تصویری زنده، پویا و اصیل از قوچان ارائه می‌دهد که برای گردشگران بسیار جذاب است..."

"...شاخص «راهنمایی داوطلبانه» نیز مکمل این تلاش‌های دیجیتالی در دنیای واقعی است. این شاخص می‌تواند در قالب تشکیل «گروه‌های استقبال مردمی» از تورهای گردشگری متجلی شود. این گروه‌های داوطلب می‌توانند با ارائه بروشورهای ساده، نقشه‌های شماتیک و پیشنهادات اولیه، خستگی سفر را از چهره گردشگران بزایند و احساس مثبت و امنیتی ماندگار در آنان ایجاد کنند. علاوه بر این، نصب تابلوهای راهنما و اطلاع‌رسانی به همت و هزینه خیرین محلی در مسیرهای منتهی به جاذبه‌های کمتر شناخته شده، نمونه دیگری از این مشارکت ارزشمند است..."

در نهایت، ترکیب این دو شاخص، یک اکوسیستم اطلاعاتی قدرتمند و خودجوش ایجاد می‌کند که در آن، پیام گردشگری قوچان نه از یک منبع متمرکز، بلکه از دهها و صدها منبع محلی و قابل اعتماد به گوش جهان می‌رسد. این شبکه مردمی نه تنها هزینه‌های تبلیغاتی را کاهش می‌دهد، بلکه تصویری صادقانه و جذاب از مهمان‌نوازی و سرزندگی قوچان ارائه می‌کند.

مشارکت کالبدی-محیطی

"...مشارکت کالبدی-محیطی، نمود عینی و ملموس حس تعلق ساکنان به زادگاهشان است و نقش آن در جذب گردشگرانی که به دنبال تجربه‌ای مطبوع و پایدار هستند، انکارناپذیر است. این بعد از مشارکت، که بر شاخص «حفظ پاکیزگی و محیط زیست» استوار است، مستلزم اقدام جمعی و مسئولیت‌پذیری هر یک از ساکنان قوچان است..."

"...ساکنان شهرستان قوچان می‌توانند با مشارکت در کمپین‌های داوطلبانه پاکسازی مناطق طبیعی نقش مستقیمی در حفظ چهره بکر جاذبه‌ها ایفا کنند. این مشارکت فراتر از یک حرکت نمادین، با اقداماتی روزمره مانند تفکیک زباله از مبدأ در منازل و کسب‌وکارها و کاهش مصرف پلاستیک و ظروف یکبارمصرف در مراسم و جشنواره‌ها تکمیل می‌شود. هنگامی که یک گردشگر با محیطی پاک و عاری از زباله در مناطق طبیعی قوچان روبرو شود، نه تنها تجربه‌ای لذت‌بخش خواهد داشت، بلکه احترام جامعه میزبان به طبیعت را به عینه مشاهده خواهد کرد که خود عاملی کلیدی در جذب گردشگران مسئولیت‌پذیر است..."

سپاسگزاری

مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری بوده که در گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیروان از آن دفاع شده است.

نتیجه‌گیری

هدف این تحقیق، شناسایی ابعاد و شاخص‌های مشارکت در توسعه گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان قوچان است. این نتایج حاکی از آن است که مشارکت جامعه محلی در توسعه گردشگری قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان، ساختاری چندبعدی دارد که

ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، کالبدی-محیطی، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری، و اطلاعاتی-تبلیغاتی، ستون‌های محوری آن را تشکیل می‌دهند. پژوهش با اتکا بر تحلیل داده‌های کیفی حاصل از ۳۰ مصاحبه عمیق، و تأیید مجدد ابعاد از طریق روش دلفی، نشان داد که هر یک از این محورها، نمایانگر یک گونه از تعامل فعال مردم محلی در تداوم و پویایی نظام گردشگری است. اختلاف اندک میان دیدگاه متخصصان در دو مرحله از روش دلفی نیز بیانگر اجماع قابل توجه بر اهمیت این ابعاد در زمینه توسعه گردشگری عشایری قوچان است.

در بعد مشارکت اقتصادی، یافته‌ها نشان می‌دهد که ساکنان قوچان نه تنها پذیرنده گردشگران بلکه تبدیل به بازیگران اصلی اقتصاد محلی شده‌اند. ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی، رستوران‌های محلی، و فروش صنایع دستی در کنار استفاده از زنجیره تأمین بومی، موجب پیوند میان فعالیت‌های دامداری، کشاورزی و گردشگری شده است. چنین الگویی، ضمن خلق اشتغال پایدار و کاهش مهاجرت، سبب می‌شود منافع اقتصادی مستقیماً در جامعه محلی توزیع شود و پویایی اقتصادی از درون منطقه شکل گیرد.

مشارکت اجتماعی-فرهنگی، که در شاخص‌هایی چون حفظ و عرضه فرهنگ، مهمان‌نوازی و انتقال میراث ناملموس متجلی شده، بُعد عاطفی و انسانی گردشگری قوچان را برجسته می‌کند. در این زمینه، اجرای آیین‌ها و کارگاه‌های آموزشی سنتی، استفاده از پوشش بومی، و نقش جوانان در احیای موسیقی و رقص کرمانجی، تصویری زنده از فرهنگ بومی ارائه می‌دهد که تجربه گردشگران را از سطح تماشا به سطح تعامل ارتقا می‌دهد.

در زمینه مشارکت در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری، حضور مؤثر جامعه محلی در فرایند تدوین سیاست‌ها و طرح‌های گردشگری، عامل کلیدی پایداری و مقبولیت اجتماعی توسعه محسوب می‌شود. تقویت نقش نمایندگان محلی در شوراها، فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد گردشگری، و فراهم‌سازی سازوکارهای ایده‌پردازی عمومی مانند کارگاه‌های مشترک، نه تنها موجب احساس مالکیت مردم نسبت به طرح‌ها می‌شود، بلکه اعتماد و همبستگی اجتماعی را در اجرای برنامه‌ها افزایش می‌دهد.

بُعد مشارکت اطلاعاتی-تبلیغاتی نیز با تکیه بر «سفیرگری دیجیتال» و «راهنمایی داوطلبانه»، نمونه‌ای از انطباق سازوکار مردمی با تحولات عصر ارتباطات است. تولید محتوای اصیل توسط مردم محلی، انتشار تصاویر و روایت‌های بومی در شبکه‌های اجتماعی، و استقبال داوطلبانه از گردشگران، شبکه‌ای خودجوش از تبلیغات مردمی ایجاد کرده که همزمان با افزایش اعتبار و جذابیت مقصد، هزینه‌های بازاریابی رسمی را کاهش داده است.

در نهایت، مشارکت کالبدی-محیطی جنبه عملی و ملموس مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قبال طبیعت قوچان است. اقدامات مردم در پاکسازی داوطلبانه طبیعت، تفکیک زباله از مبدأ و کاهش استفاده از مواد آلاینده نه تنها به بهبود سیمای محیطی منطقه انجامیده، بلکه برای گردشگران بازتابی از فرهنگ زیست‌محور و احترام به محیط زیست بوده است. همین بعد، بیشترین میزان اختلاف نظر میان متخصصان را داشته است، که نشان‌دهنده حساسیت ویژه این موضوع و نیاز به ارتقای آگاهی عمومی در این زمینه است.

نتایج پژوهش حاضر با مطالعات دلآوری و نادری مایوان (۱۴۰۲)، بادکو و همکاران (۱۴۰۰)، کومی‌تاه و همکاران (۲۰۲۳)، هوهو و همکاران (۲۰۲۳)، اقبال و همکاران (۲۰۲۲)، همخوانی و مطابقت دارد.

نوآوری اصلی این تحقیق در تلفیق روش‌شناسی کیفی و دلفی برای شناسایی و اعتبارسنجی یک مدل جامع و بومی از مشارکت جامعه عشایری در توسعه گردشگری است. این مطالعه با تمرکز ویژه بر قلمرو کوچ‌نشینان قوچان به عنوان یک بافت جغرافیایی-فرهنگی منحصر به فرد، فراتر از ابعاد متعارف اقتصادی و اجتماعی رفته و ابعاد نوظهوری همچون «مشارکت اطلاعاتی-تبلیغاتی» با محوریت مفهوم «سفیرگری دیجیتال» و نیز بُعد «برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری» را به عنوان ارکان اصلی مدل معرفی می‌کند. خلق و تبیین مفهوم «سفیرگری دیجیتال» توسط جامعه محلی، به عنوان یک سازوکار خودجوش و کم‌هزینه در تبلیغات، و همچنین شناسایی الگوی مشارکت در زنجیره تأمین بومی که پیوند ارگانیک بین دامداری، کشاورزی و گردشگری ایجاد کرده، از یافته‌های بدیع و راهبردی این پژوهش محسوب می‌شود که می‌تواند الگویی برای سایر مناطق عشایری ایران ارائه دهد.

نهایتاً با توجه نتایج، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

- ارتقای آموزش‌های تخصصی در حوزه گردشگری عشایری برای جامعه محلی، با هدف تقویت مهارت‌های اقتصادی، فرهنگی و محیطی در اجرای طرح‌های گردشگری.
- ایجاد شورای محلی گردشگری در قلمرو کوچ‌نشینان قوچان برای مشارکت مستمر مردم در فرایند تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری و نظارت بر طرح‌ها.

- توسعه پلتفرم‌های دیجیتال محلی به‌منظور تبلیغ بوم‌گردی‌ها، صنایع‌دستی و آیین‌های فرهنگی، با محوریت تولید محتوای مردمی و روایت بومی.
- طراحی و اجرای برنامه‌های زیست‌محور مانند کمپین‌های محلی حفاظت از محیط‌زیست، پاکسازی مسیرهای گردشگری و آموزش تفکیک پسماند.
- حمایت از ابتکارات اقتصادی محلی نظیر زنجیره تأمین بومی، فروشگاه‌های مشترک عشایری و گردشگری کشاورزی برای توزیع عادلانه منافع و تثبیت اشتغال پایدار.

منابع

- احمدی، عبدالمجید، (۱۳۹۷)، پتانسیل سنجی گردشگری با تکیه بر بسترهای ژئومورفولوژیکی در راستای توسعه‌ی ناحیه‌ای (مطالعه‌ی موردی: منطقه‌ی اورامانات). جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۶(۳۰)، ۱۱۷-۱۳۵.
- امرابی، سپیده، مرادی، حوریه، شرفی، سیامک. (۱۴۰۲). تحلیل خوشه‌ای کانون‌های جاذب گردشگری روستایی کوچ‌نشین (مورد مطالعه: بخش پاپی، سپید دشت لرستان). مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان، ۳(۲)، ۱۴۹-۱۶۸.
- بابایی، محبوب، مجرب قوشچی، رضا، بصیری توچایی، مرتضی، (۱۳۹۷)، امکان‌سنجی و برنامه‌ریزی راهبردهای گردشگری شهرستان ماکو با استفاده از مدل (SWOT). مهندسی جغرافیایی سرزمین، ۲(۳)، ۱۱۷-۱۳۰.
- بادکو، بهروز، قاسمی سیانی، محمد، حسینی، سابق، (۱۴۰۰)، تاثیر گردشگری اجتماع-محور بر توسعه جوامع روستایی از دیدگاه جامعه محلی مورد مطالعه: روستاهای هدف گردشگری شهرستان پاوه. مطالعات اجتماعی گردشگری، ۹(۱۸)، ۲۰۵-۲۳۰.
- بیرانوندزاده، مریم، شرفی، سیامک، (۱۳۹۸)، بررسی ابعاد و پیامدهای اجتماعی موثر بر توسعه صنعت گردشگری در محور گردشگری خرم آباد، پلدختر. جغرافیا و روابط انسانی، ۲(۳)، ۴۴۶-۴۵۵.
- تولایی، سیمین، سلیمانی، محمد، جهانی دولت‌آباد، رحمان، و جهانی دولت‌آباد، اسماعیل. (۱۳۹۶). نقش مشارکت جوامع محلی در صنعت گردشگری پایدار (مطالعه موردی: سرعین). پژوهش‌های جغرافیای انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی)، ۴۹(۱)، ۹۵-۱۱۳.
- حقیقت، علی، خرسندیان، عبدالخالق، عربی، حامد، (۱۳۹۲)، بررسی رابطه علیت میان رشد اقتصادی و توسعه گردشگری در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا (MENA). سیاست‌های راهبردی و کلان. ۱(۲)، ۷۱-۱۰۸.
- حیدری کوشکنو، مجید، فلاح تفتی، حامد، احمدخانی، مسعود، (۱۳۹۸)، شناسایی مؤلفه‌های شهروندی تأثیرگذار بر توسعه گردشگری شهری مطالعه موردی: شهر یزد. نشریه گردشگری شهری، ۶(۲)، ۱۱۷-۱۳۲.
- دلآوری، حسین، نادری مایوان، رمضانعلی. (۱۴۰۲). شناسایی راهکارهای گردشگری پایدار در راستای توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان قوچان. مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان، ۳(۱)، ۴۳-۵۴.
- شمس‌الدینی، علی، جمینی، داود. (۱۴۰۳). شناسایی مهم‌ترین استراتژی توسعه گردشگری عشایری (مطالعه موردی: استان فارس). پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، ۵(۱۷)، ۱۳-۲۷.
- طهماسبی، مریم، رضائی مقدم، کورش، (۱۳۸۹)، ناپایداری اکوتوریسم روستایی در استان خوزستان. انسان و محیط زیست، ۸(۴)، ۳-۱۵.
- فلاحی، آزاده، رونقی، محمدحسین، (۱۴۰۱)، شناسایی و رتبه‌بندی تأثیر متقابل موانع ساختاری گردشگری اجتماع‌محور در ایران. جغرافیا و پایداری محیط، ۱۲(۲)، ۱-۱۵.
- فلاحی، آزاده، مدرسی، میثم، زارعی، عظیم، (۱۴۰۱)، شناسایی و اولویت‌بندی مهم‌ترین موانع فرهنگی گردشگری اجتماع‌محور در ایران. جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، ۳۳(۲)، ۸۵-۱۰۲.
- موحدی، رضا، پویا، مهرداد، صرامی فروشانی، ترانه، آرمنند، مریم. (۱۴۰۳). شناسایی و اولویت‌بندی مناطق مستعد گردشگری عشایری در استان همدان. مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان، ۴(۱)، ۱۱۷-۱۳۲.

- Amare, W, Yihalem, K, Ying, Li. (2021). Culinary tourism as a driver of regional economic development and socio-cultural revitalization: Evidence from Amhara National Regional State, Ethiopia. *Journal of Destination Marketing & Management*. Volume 19. pp 1-11.
- Anstrand, M. (2006). Community-based tourism and socio-culture aspects relating to tourism: A case study of a Swedish student excursion to Babati (Tanzania).
- Giampiccoli, A., Hayward Kalis, J. (2012). Community-based tourism and local culture: The case of the amaMpondo, PASOS. *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 10(1), 173-188.
- Gutierrez, E.L.M, (2023), Re-examining the participation and empowerment nexus: Applications to community-based tourism, *World Development Perspectives*, Volume 31, September 2023, 100518.
- Huo, T., Yuan, F., Huo, M., Shao, Y., Li, S., Li, Z. (2023), Residents' participation in rural tourism and interpersonal trust in tourists: The mediating role of residents' perceptions of tourism impacts, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, Volume 54, March 2023, pp 457-471.
- Iqbal, A., Ramachandran, S., Siow, M.L., Subramaniam, T., Mohammad Afandi, S.H. (2022), Meaningful community participation for effective development of sustainable tourism: Bibliometric analysis towards a quintuple helix model, *Journal of Outdoor Recreation and Tourism* Volume 39, September 2022, Article number 100523.
- Kummitha, H.R., Kareem, M.A., Paramati, S.R. (2023), the residents' participation in tourism based social entrepreneurship organization: Evidence from residents' perception on ecosphere social enterprise, *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, Volume 44, December 2023, Article number 100687.
- Kwangseh, B. E. (2014). Community based tourism (CBT) planning– an analysis of opportunities and barriers: A case study of Cameroon. Master Thesis. Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, North Cyprus.
- Lin, D, Simmons, D, (2017), structured inter-network collaboration: Public participation in tourism planning in Southern China, *Tourism Management*. Volume 63, PP 315-328.
- Prabhakaran, S, Nair, V, Ramachandran, S, (2014), Community Participation in Rural Tourism: Towards a Conceptual Framework, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 144, pp 290-295.
- Wondirad, A, Ewnetu, B, (2019), Community participation in tourism development as a tool to foster sustainable land and resource use practices in a national park milieu, *Land Use Policy*, Volume 88, November 2019, 104155
- Woodley, A. (1993), Tourism and sustainable development, the community perspective. In J. G. Nelson, R. Butler, & G. Wall, *Tourism and sustainable development: monitoring, planning, managing*. Heritage Resources Centre, University of Waterloo, pp. 135- 146.
- Zhou, L, Wall, G, Zhang, D, Cheng, X. (2021). Tourism and the (re)making of rural places: The cases of two Chinese villages. *Tourism Management Perspectives*. Volume 40. October 2021. 100910.